

S. KARALIŪNAS

DĖL PRŪSŲ ETNONIMO REIKŠMĖS IR KILMĖS

Šiomis pastabomis norima, nesiekiant išsamumo¹, atkreipti dėmesį į vieną prūsų etnonimo semantinio, taigi ir etimologinio aiškinimo galimybę. Enchiridione randamos priesagos *-isk-* adjektyvinės formos *prūsiskan* (: *en Prūsiskan tautan* „im Land zu Preussen“), iš kurios yra pasidarytas adverbiumas *prūsiskai* „preussisch“², pamatas tikriausiai yra vardažodis **prūsis* resp. **prūsas* (liet. *prūsas*, lat. *prūsis*, *prūss*)³. Nagrinėjamoju etnonimu pradžioje vadinosi, gal būt, atskiros pietinės prūsų gentys (ar gentis).⁴ Kiekvienas etnonimas savo pliuraline forma *ipso facto* žymi tam tikrą žmonių bendruomenę. Todėl galima manyti, kad vardažodžio **prūsis* resp. **prūsas* reikšmė, o kartu ir jo etnoniminė funkcija formavosi pagal semantinę transformaciją „didėti, pilnėti, kilti, augti“ → „žmonių būrys (minia, socialinė grupė ar sluoksnis, bendruomenė, gentis, tauta ir pan.)“⁵. Pirmąjį šios transformacijos narį sudarytų leksemų lie. *prūsti* (*prūsta*, *pruńsa*) „gerai augti, tarpti; gautis, taisyti, stiprėti...“ ir la. *praūstiēs* (*-šuōs*, *-suōs*) „dicker, grösser, kräftiger werden (von Tieren); uz augšu jemties...“ reikšmės. Atskiruose kontekstuose [plg., pvz., Simienės išprausta gerai (paršiukas) – rugius dav, dav, tai išprausė (nupenėjo, nušėrė) Lp (LKŽ X 585)] prie šių reikšmių priartėja ir lie. *praūsti* (*-sia*), kuris šiaip jau reiškia „vandeniu valyti, mazgoti, plauti (veidą); mazgoti (rankas, kojas, galvą, visą kūną), maudyti; plauti, skalbti (skalbinius, indus); (šnek.) godžiai valgyti“ (LKŽ X 582-3). Į šią vienašaknių žodžių šeimą dar įeina: *prūsti* (*prūsta*, *pruńsa*) „...eiti gudryn, šviestis, lavintis; darytis išdykusiam, dykti“, *prūsinti* „šviesti, lavinti; daryti, kad atkustų, gerai šerti, penėti“, *prusà* „išprusimas, kultūringumas“, *prūsinas* „(adj.) nešvarus, susitepęs; kuris tamsios, neaiškios spalvos“, *prusnà* „karvės, avies, arklio snukis; (menk.) burna, lūpos“, *prūsnis* „karvės, avies, arklio snukis; atsikišusi, turinti kiaurymę daikto dalis (indo snapelis, butelio kaklelis ir pan.)“, *prūsnos* „karvės, avies, arklio snukis; (menk.) burna, lūpos; atsikišusi, turinti kiaurymę daikto dalis (indo snapelis, butelio kaklelis ir pan.)“ LKŽ X 828–830, *priáusėti* (*-i*, *-ėja*) „sprengti, čiaudėti“ LKŽ X 608, la. *praūslât* „leise, verstohlen lachen“ ME III 379, *prūšluôt*, *prūšfât*, „prusten, schnauben (von Pferden)“ ME III 400,

¹ Lit. žr. E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962, p. 659; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. III. М., 1971, с. 389; W. Kubicka. Bibliografia języka storopruskiego. — „Acta Baltico-Slavica“, 1967, t. 5, p. 257 tt. Be to, plg. W. La Baume. Der Name „Preußen“. — „Alt-Preußen“. 1939, 4. Jg., p. 77; E. Keyser. Der Name der Preußen. — „Alt-Preußen“. 1940, 5. Jg., p. 9–10.

² Prūsų kalbos paminklai. Parengė Vytautas Mažiulis. V., 1966, p. 129.

³ Plg. V. Mažiulis. — Kn.: Prūsų kalbos paminklai, p. 14.

⁴ K. Būga. RR, t. III. V., 1961, p. 120.

⁵ „Baltistica“, 1976, t. XII, p. 90.

prusinât „(die Pferde) beschreiben, dass sie nicht weitergehen“ EH II 319 (plg. lie. *prūsinti*). Lie. *prūsnos* atitikmuo yra la. *prusnas* „die Lippen, der Mund“, o lie. *prusnà* – pr. *prusnas* (gen. sing. fem.), *prusnan*, *prosnan* (acc. sing.) „Angesicht“⁶. Kad prūsų kalboje šaknies *praus-* / *prus-* leksemų būta daugiau, rodytų hidronimai *Prausen* (1378 m.) ir *Prawzen* (1432 m.)⁷.

Plėtojamoji hipotezė⁸ galima ypač todėl, kad, viena, leksikos reliktai leidžia prūsų kalbai rekonstruoti visas minėtos semantinės transformacijos dalis, antra, prūsų tautos pavadinimo kilmės aiškinimas grindžiamas prūsų kalbos žodžiais (*prūs-iskan* : *prusnas*, *prusnan*, *Prausen*, *Prawzen*) ir, trečia, atitinkamų latvių kalbos žodžių (*prūsis*, *prūss* : *praūstiēs*) intonacija yra ta pati. Leksinis-semantinis kontekstas taip pat leistų manyti, kad **prūsis* resp. **prūsas*, iš kurio buvo pasidarytas *prūs-iskan*, pradžioje buvo apeliatyvas, turėjęs tam tikro žmonių būrio reikšmę, t. y. buvo lie. *liāudis*, *tautà* ir pan. tipo leksema. Kalbamasis apeliatyvas palaipsniui galėjo pasidaryti tam tikrų genčių (ar genties), o vėliau ir kalbiškai bei kultūriškai giminingų genčių visumos pavadinimu⁹ tokiu pat būdu, kokiu germanų kalbų apeliatyvas go. *þiuda*, s. v. a. *diot* etc. „tauta“ tapo atskirų germanų tautų vardu (s. v. a. *diutisc*, dab. vok. *deutsch* „vokiškas, vokiečių“, *Deutsche* „vokietis“, ang. *Dutch* „olandiškas, olandų“, „(plur.) olandai“).

ON THE MEANING AND ETYMOLOGY OF THE OLD PRUSSIAN ETHNIC NAME

Summary

The attested adjective OPr. *prūsiskan* "Prussian" evidently is derived from the Old Prussian noun **prūsis* resp. **prūsas*. It is also assumed that the Old Prussian ethnic name might have developed by the semantic change "increase, grow, rise", "crowd, throng, multitude" which may be illustrated by several examples (cf. the etymologies of Lith. *tautà*, *liāudis*, Lat. *plēbs*, Gr. *πληθος* etc.). It is Lith. *prūsti* and Latv. *praūstiēs* that just have the needed meaning "increase, grow, rise".

⁶ Apie juos plačiau žr. E. Fraenkel. LEW, p. 648–9; J. Endzelīns. ME, t. III, p. 400; R. Trautmann. B.-sl. Wb., p. 230.

⁷ G. Gerullis. Die altpreussischen Ortsnamen. Berlin und Leipzig, 1922, p. 134 (s. v. *Prawes*).

⁸ Bandytų prūsų etnonimą sieti su lie. *praūsti* ir jo giminaičiais jau būta: V. Mažiulis. – Кн.: Prūsų kalbos paminklai, p. 15 (išn. 39).

⁹ Apie jo paplitimą iš pastarųjų darbų žr.: Непокупный Н. Балто-северославянские языковые связи. Киев, 1976, с. 93 и след.